

Mioara Bahna

Heraldice

În lumea cărților lui

RADU CIOBANU

LIMES

2020

Nu lipsesc nici notele lirice din text, cu toate că nu abundă: „O liniște aproape materială, ca o lespede, pe care câte un zgomot stingher și pentru mine enigmatic – o fluturare scurtă de aripi, un trosnet ușor de vreasc, țipătul singuratic al vreunei păsări – nu făcea decât s-o augmenteze”; „Pădurea întomna, sporindu-și măreția prin risipa de culoare”

Romanul „Steaua fiecăruia”, al lui Radu Ciobanu, este o creație care, prin valoarea artistică și prin complexitatea lumi radiografiate atent de narator, oferă o imagine cuprinzătoare a unui segment din lumea românească din partea de vest a țării, orașul Deva, demonstrând modul în care o parte din elitele intelectuale au putut să străbată o etapă cel puțin incomodă din istoria recentă a țării în raport preocupările și cu idealurile sale.

Cuprins

Preliminarii / 5

I

O capodoperă a romanului istoric românesc – „Nemuritorul albastru”	17
Pagini de heraldică – „Linia și sfera”	28
Un roman al Marii Uniri – „Heralzii”	46
Între istorie și mit – „Călărețul de fum”	53
Obstacole în calea zădărniciilor – „Roata lumii”	69

II

O saga – „Casa fericiților”	119
Între realitate și tentația răzlețirii – „Arhipelagul” ...	140
Permanențe – <i>Steaua fiecăruia</i>	148

O capodoperă a romanului istoric românesc – „Nemuritorul albastru”

Radu Ciobanu, unul dintre cei mai mari scriitori români de după al Doilea Război Mondial, readuce în atenția cititorilor, prin „Nemuritorul albastru” (ediția a doua revăzută – Editura Excelsior Art, Timișoara, 2012), atât romanul cu acest titlu, publicat în 1976 (la Editura Eminescu), de această dată însă în forma lui completă, în care nu fusese prezentat inițial, cât și „Vămile nopții” (Editura Albatros, 1980), continuare a primului, cele două („Artistul” și „Voievodul”) devenind părțile aceluiași întreg.

Unitar sub aspect tematic – este vorba despre condiția geniului în ipostaza de creator și de om de stat –, dar și stilistic, romanul lui Radu Ciobanu aduce în prim-plan două destine de excepție și reflectă relația specială dintre un domnitor luminat, Petru Rareș, și un

artist desăvârșit, meșterul Toma, a căror confruntare ori colaborare constructivă lasă urme de neșters în existența fiecăruia dintre ei.

În privința construcției cărții, scriitorul apelează la două modalități distincte de a reliefa o lume complexă, prin datele ei imanente, accentuate de situarea acesteia la marginea Europei, la confluența unor civilizații distincte, pe care, în prima parte („Artistul”), o dezvăluie într-o narațiune solidă, din perspectivă, în general, omniscientă, dublată de cea a personajului-reflector, Toma, acțiunea derulându-se cronologic, în scene de amploare, monumentale adesea, în tradiția mării literaturi de inspirație istorică, amintind de creația lui Mihail Sadoveanu, dar și de literatura rusă, pentru ca, în cea de-a doua parte („Voievodul”), registrul să se schimbe, trama realizându-se prin alternarea prezentului cu episoade consistente din trecutul pe care-l rememorează Voievodul, aflat în pragul morții, când încearcă să înțeleagă sau, pur și simplu, să retrăiască miza unor clipe trecute, altfel ireversibile. Cartea îmbină, așadar, în termenii taxonomiei romanului realizate de Nicolae Manolescu, particularități ale romanului *doric* cu atribute ale celui *ionic*.

Capodoperă incontestabilă a literaturii române a secolului al XX-lea, „Nemuritorul albastru”, al lui Radu

Ciobanu, este un roman realist, în care o abundență de fapte atestate istoric, cărora li se adaugă altele construite în granițele verosimilului, dar și eresuri, latură sine qua non a mentalității populare, care constituie fundalul operei, coexistă osmotic, într-o creație polivalentă, care poate fi citită, concomitent, ca roman istoric, politic, de aventuri, de dragoste, inițiatic, bildungsroman..., dar, mai ales, exprimare de proporții a crezului artistic al unui mare creator, care, ca orice geniu, prin preocupări, realizări, prin felul în care înțelege să-și trăiască destinul, își depășește cu mult epoca și contemporanii.

Factori coagulanți principali ai arhitecturii romanului, cele două personaje principale, Petru Rareș și Toma, au atribuții numeroase, atât la nivelul construcției, cât și la cel al problematicii dezbătute, fie pentru că se află în prim-plan, fie că se vorbește de ei, de fiecare dată cu patos, astfel încât sunt omniprezenți, împreună cu aceștia cititorului oferindu-i-se o imagine de ansamblu a lumii europene și din Asia Mică din veacul al XVI-lea.

Împreună cu Toma, zugrav moldovean care își cizelează talentul, învățând de la marii artiști venețieni timp de șapte ani, prin apelul la *ficțiunea străinului*, naratorul auctorial zugrăvește, la rândul său, pe drumul de întoarcere către țară al acestuia, locurile și oamenii cu care se întâlnește personajul.

Călătoria lui este pretext, totodată, pentru a înfățișa o frescă a secolului al XVI-lea, cu laturile lui inconfundabile, la nivel european, Apusul și Răsăritul, prin dezvăluirea unor aspecte de viață cotidiană, mentalitate, ocupații, artă etc., dar și a tot felul de spaime obscure, care dau culoarea locală și temporală, constituind, în același timp, unul dintre factorii uniformizatori, actanți ai *spiritului veacului*, activ deja în epoca în care Vestul Europei se afla în plină derulare a Renașterii.

Lumea răsăriteană din cartea lui Radu Ciobanu trăiește încă sub zodia medievalității, iar datele epocii sunt versatile, ca și oamenii care, destinal sau accidental, ajung să traseze ori să influențeze major viețile celorlalți. În ce privește spațiul moldovenesc, în care se întâmplă cea mai mare parte a acțiunii după revenirea lui Toma din periplul lui venețian, aici Ștefan cel Mare este spiritul tutelar, dar *meșterul* acesta învățat ajunge, la rândul lui, să-i fascineze, printr-o sumă de calități, pe toți, și, mai ales, pe fiul marelui domnitor, Petru Rareș, care este impresionat, de la început, de mândria, de franchețea, de eleganța comportamentului, a gesturilor, a ținutei, de cultura, loialitatea etc. celui în care va avea, până la sfârșitul vieții, chiar și după ce destinul inflexibil îi desparte, geamănul sufletului său, ființa pe care n-a mai

putut s-o suplinească nimeni altcineva, cu toate nenumăratele încercări făcute.

În ce-l privește pe Toma, el focalizează atenția naratorului și se detașează de celelalte personaje încă din prima pagină a cărții. Este un neliniștit, împătimit de creație, în stare să sfideze legile firii, iar naratorul îl surprinde, cu precădere, în două ipostaze: creând cu patimă, până la uitarea de sine și de lume și visând doar perfecțiunea ori zbatându-se să găsească un răspuns care să-i pecetluiască zbaterea, de fapt, să-l ajute să opteze între a-și asuma o viață ca a majorității celorlalți care slujesc, în felul lor, arta sau a sfida limitele, așa cum a făcut deja legendarul meșter Sofron. Din cuvintele acestuia, Toma a aflat, indirect, secretul unor vopseluri pe care timpul nu poate să le afecteze, căci meșterul îl învață, când îl caută la chilia lui din creierul munților (unde se retrage, după eșecul avut în pictarea pentru prima oară a unui locaș de cult pe pereții exteriori, gest considerat de cei mai mulți o sfidare a sacrului, prin „darea afară” a sfinților din biserică), un lucru pe care nu-l mai uită niciodată, și anume că „tot ce se naște din sămânță e supus pieirii și putreziciunii”. Este și aici evident ecoul cuvintelor ecleziastice, relative la deșertăciune („Vanitas vanitatum et omnia vanitas”), care, la scara întregii cărți, se constituie ca laitmotiv.

În ambele părți ale operei, introspecția este una dintre modalitățile esențiale de construcție a personajelor principale, firi reflexive, deosebit de profunde, apăsate de responsabilitatea pentru care acești oameni au fost *aleși*, dar pe care și-au și asumat-o și pe care luptă să o îndeplinească la modul superlativ, astfel că obsesia lăsării în urmă a ceva extraordinar nu le dă nicio clipă de răgaz. Spre exemplu, mergând în căutarea lui Sofron, Toma cumpănește în gând: „Ești trufaș, mereu vechea ta trufie care te îndeamnă să stăruie acolo unde pe alții i-a îngenunchat neputința”, însă, în lupta această cu îngrădirile de orice tip, este mânat de convingerea că „Am o stea a mea în care cred și care nu mă va lăsa”, deși a ales, în prima parte a cărții, să părăsească tihna apuseană și să se întoarcă „într-o țară mică, râvnită de mulți și într-un veac crâncen, zbuțuit și câinos”, unde domnitorul, din capul locului, îl avertizează ferm: „Ești meșter, dar aici nu te afli la Veneția și trebuie să fii și oștean”.

Adăstarea inițiativă la schitul meșterului Sofron – amintind, ca și alte fragmente din roman, de proza istorică a lui Mihail Sadoveanu, în special de „Creanga de aur” și de „Frații Jderi” –, prezența ocrotitoare a duhului calului lui Ștefan cel Mare, al cărui galop l-a auzit, alături de încă alte aspecte, subliniază angoasele,

chinurile, mândria, umilința, înălțările și căderile sufletești ale făuritorului de frumos care este sfâșiat între omenescul din sine și harul căruia i se dăruiește, cu luciditate și, în același timp, cu dramatism, în pofida unei vieți complicate, eterogene, în alcătuirea căreia intră, pe lângă visurile lui uriașe, „întâmplările fără noimă și oamenii stupizi și trufia unor puternici”.

Cu toate că, așa cum menționam, lumea din Răsăritul Europei se află încă, în acest roman, în Evul Mediu, Toma și Petru Rareș sunt personalități renaștentiste, cu nimic mai prejos față de omologii lor apuseni, iar educația, cultura și, cu deosebire, idealurile lor constante, neabătute îi ajută să-i privească pe contemporani de la o înălțime care le permite o detașare dureroasă. Pe de altă parte, în ceea ce-l privește pe Toma, acesta are datele eroului civilizator, pe care le pune în slujba propășirii meleagurilor natale.

Din altă perspectivă, există în carte, fără a bulversa realul, imagini care îi subliniază modernitatea, construite cu aportul consistent al fantasticului sau al oniricului, de pildă imaginea ciumei, de care s-a îngrozit Marcu – de care este lecuit, prin fixarea ei într-o icoană de către meșter –, viitorul ucenic al lui Toma, devenit apoi el însuși mare meșter, care pictează exteriorul Voronețului, de asemenea, scenele cvasi-hamletiene, în care Toma stă

de vorbă cu fantasma oșteanului pe care, aflat la strâmtoare, l-a ucis la Făgăraș, spre a-și apăra viața și libertatea și care devine un fel de alter ego al lui, oricum o formă de exprimare, în momente de restriște, a propriei conștiințe. În aceeași paradigmă se înscriu, iarăși, credințele în tot felul de duhuri ori familiaritatea cu sacrul, vizibilă pretutindeni.

Pitorescul este, de asemenea, una dintre trăsăturile remarcabile ale cărții lui Radu Ciobanu și care este reliefat, cu deosebire, în scene ample, unde imaginile mulțimii sunt reținute cu atenția distributivă a naratorului, care construiește tablouri unde se amestecă adesea, în spiritul epocii, sordidul, grotescul, gingășia, naivitatea, viclenia etc., ca, spre exemplu, în tablourile flamande ale lui Brueghel cel Bătrân, fie că este vorba de piețe sau străzi apusene, de burgurile transilvane, mai ales de Sibiu – unde poposește sau călătorește personajul la întoarcerea în țară ori este trimis de domnitor, cu însărcinări diplomatice –, fie de târgurile moldovenești sau de scene legate de războaiele pe care le duce Petru Rareș, în încercările lui neobosite de a regăsi strălucirea veacului de aur în care a trăit Moldova cârmuită de părintele său.

Cartea lui Radu Ciobanu reiterează, de asemenea, toposuri ale literaturii românești de inspirație istorică,

referitoare la relațiile dintre un domnitor și țară, sentimentele poporului față de acesta, încrederea domnitorului mai mult în oamenii simpli, atitudinea față de marea boierime, pe de o parte a mulțimii, pe de alta, a domnitorului, acțiunea, de cele mai multe ori contrară intereselor țării, pe care o manifestă boierimea, mai mereu, în planul mentalității, în urma unui domnitor devotat țării etc., etc.

*

Cea de-a doua parte a cărții aduce câteva schimbări majore față de prima. Mai întâi, în prim-plan trece, până la sfârșit, Petru Rareș, al cărui nume nu apare nicăieri direct, personajul fiind numit doar perifrastic, la fel ca în prima parte.

Planul trecutului este permanent întrerupt de pagini în care sunt redată reveriile domnitorului, care, acum, revine, mai degrabă contemplativ, la angoasele de altădată, este obosit, epuizat și resemnat. A promis să se întoarcă, la a doua domnie, „mai mult decât” a fost, dar visurile utopice – de pildă de a cuceri Constantinopolul – i s-au teșit, previziunile, bazate pe experiență, referitoare, spre exemplu, la potențialul de trădători din rândul boierilor și la promisiunile fără acoperire ale Occidentului, i s-au adevărit. Dar cea mai mare durere a

lui, fără leac, este pierderea lui Toma și, cu el, a încrederii în eforturile proprii și, deloc de neglijat, a posibilității amplificării imaginii sale în istorie.

În felul acesta, dramatismul celei de-a doua părți a cărții este mai mare, subliniat de singurătatea în care se cufundă personajul, înconjurat de neînțelegere, ostilitate și dus la paroxism de propriul fiu, viitorul domn, Iliăș, al cărui atașament față de lumea musulmană, dar și comportamentul asupra căruia se păstrează secretul lui Polichinelle îi acutizează suferința. În acest context devastator pentru Petru Rareș, amintirea lui Toma, discuțiile cu oameni simpli, cum este bătrâna bucătăreasă Bisurca, ori cu un oștean, de asemenea bătrân, sunt oaze de răgaz sufletesc.

În partea a doua a cărții, Toma devine, prin urmare, personajul absent, la care se face des referire, pe care Voievodul îl caută cu fervoare, nu numai în amintirile proprii, dar și într-ale celor care l-au cunoscut și toată această căutare este, de fapt, o risipire a voințelor sale testamentare, pe care, cu un fiu cu apucături îndoielnice, departe de ceea ce și-ar fi dorit, nu are cui să le încredințeze. La aceste tristeți se adaugă mereu încă una: a avut – între destuii lui copii – și o fiică, Anca, pe care a sacrificat-o intereselor țării, deși i-ar fi putut-o da de soție lui Toma, care a iubit-o și pe care l-a iubit și ea, o

ființă deosebită, în care curgea cu adevărat sângele mândru și drept al Mușatinilor, dar a pierdut-o, fugind în lume cu un negustor, după ce soțul ei, Vlad Înecatul, domnitor al Țării Românești, a pierit.

De remarcat este și că, fără a se remarca prin excese în plan stilistic, pentru că atenția scriitorului este uniform distribuită spre tematica operei și spre construcția acesteia, romanul se caracterizează însă prin expresivitate, printr-un conținut paremiologic apreciabil, exprimarea apoftegmatică fiind atât de sorginte populară, cât și livrescă.

Cât privește titlul, „Nemuritorul albastru”, acesta trimite la culoarea absolutului (pe care n-a încetat să-l caute Toma, spre care s-a îndreptat gândul meșterului înălțând și pictând zidurile mănăstirii de la Humor, și din care Marcu a reușit să dobândească o picătură spre a zugrăvi Voronețul) și se constituie, așadar, în romanul lui Radu Ciobanu, în simbol al permanenței aspirației spre depășirea destinului care este, întâi de toate, apanajul insului de excepție, întrupat de scriitor în două personaje care, deși construite preponderent cu mijloacele realismului, sunt traversate aproape continuu de elanuri romantice, într-o epocă de trăiri la cote maxime a tot ce compune viața dăruită și simțită pe apucate.